

Prosopografie, een mogelijkheid. Eliteonderzoek tussen politieke en sociaal-culturele geschiedenis¹

JOOP DE JONG

'Prosopografie, een onmogelijke mogelijkheid?' luidde de titel van de voordracht die de Leidse hoogleraar Roorda hield tijdens het jaarcongres van het Nederlands Historisch Genootschap in 1978². In hetzelfde jaar werd onder zijn bezielende leiding de Werkgroep elites opgericht, bedoeld als trefpunt voor eliteonderzoekers³. Roorda zelf gold als specialist op het terrein van patriciaatsonderzoek. Het lag dus voor de hand dat hij programmatisch en methodologisch het voortouw zou nemen bij het onderzoek naar elites ten tijde van de Republiek.

Bij het beschrijven van het programma gebruikte Roorda graag het beeld van één grote stedenkaart die door onderzoekers steeds verder zou worden ingekleurd⁴. Elke nieuwe studie over een vroedschap of een patriciaat betekende weer wat minder wit op de kaart. In 1983, vlak voor zijn voortijdig overlijden, maakte Roorda een tussenstand op van dit ambitieuze programma. Het kwam op gang, maar stond tevens 'nog pas aan het begin'⁵. Verbazingwekkend was dat niet, want het gevraagde kleurwerk droeg volgens Roorda het karakter van monnikenwerk. Dat werd vooral veroorzaakt door de onderzoeksmethode die hij propageerde: prosopografie, een woord dat zijn eerstejaars studenten soms schrik en ouderejaars vaak een slecht geweten bezorgde⁶. 'Prosopography' is ook de titel van een belangwekkend artikel uit 1971 van de Engelse historicus en elitekenner Lawrence Stone⁷. En op dit artikel reageerde Roorda in zijn eerder genoemde voordracht. Stone definieerde prosopografie als 'the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives'⁸. Vanwege het groepsaccent

1 Dit artikel is voortgekomen uit een verzoek van de redactie van de *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* om een bibliografisch essay over prosopografie. Een groot gedeelte van de tekst vormt een bewerking van een voordracht getiteld 'Eliteonderzoek in Nederland, een historische terugblik', gehouden tijdens het NHG-congres over huis- en familiearchieven als bron voor sociaal-culturele geschiedenis op 19 november 1993.

2 D. J. Roorda, 'Prosopografie, een onmogelijke mogelijkheid?', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, XCIV (1979) 212-225. Herdrukt in: S. Groenveld, N. Mout, e. a., ed., *Rond prins en patriciaat. Verspreide opstellen door D. J. Roorda* (Weesp, 1984) 42-52.

3 Het eerste *Bulletin* van de Werkgroep elites verscheen overigens pas in 1980.

4 Dit beeld is onder andere te vinden in: D. J. Roorda, 'Ter inleiding', *Bulletin Werkgroep elites*, II (1980) 2 en: *Idem*, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat in Nederland', in: W. W. Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht-Antwerpen, 1983) 136.

5 Roorda, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat', 133, 136.

6 Roorda, 'Prosopografie', 42.

7 L. Stone, 'Prosopography', *Daedalus. Journal of the American academy of arts and sciences*, C (1971) 46-79.

8 *Ibidem*, 46. Prosopografie kan behalve als onderzoeksmethode ook worden gedefinieerd als een verzameling persoonsgegevens van een in ruimte en tijd afgebakende groep. Deze betekenis van

wordt prosopografie ook vaak aangeduid als collectieve biografie. Bij beoefenaren van de sociale wetenschappers is prosopografie bekend onder de naam multiple career-line analysis⁹.

De 'background characteristics' hebben betrekking op 'birth and death, marriage and family, social origins and inherited economic position, place of residence, education, amount and source of personal wealth, occupation, religion, experience of office, and so on'¹⁰. De gevonden informatie over de leden van de groep dient vervolgens gecombineerd en op onderlinge samenhang onderzocht te worden. Met behulp van de uitkomsten hiervan wordt tenslotte geprobeerd de specifieke onderzoeksvraag te beantwoorden. Stone schreef dat prosopografie met name werd gebruikt ter verklaring van politiek handelen en bij de bestudering van de sociale structuur en sociale mobiliteit in het verleden. De eerstgenoemde toepassing was de oudste. Pas later zouden beoefenaars van de sociale geschiedenis de prosopografische methode zijn gaan gebruiken.

Onder de veelzeggende kop 'Limitations and dangers' maakte Stone de balans op van bijna een halve eeuw, voornamelijk Engels en Amerikaans, prosopografisch onderzoek¹². Daarbij werd kritiek bepaald niet gespaard. Die kritiek had onder andere betrekking op het gebruik van het beschikbare bronnenmateriaal. Soms wilde men meer aantonen dan de schaarse bronnen toelieten. Maar vooral prosopografie is echter 'severely limited by the quantity and quality of the data accumulated in the past'¹³.

Verder signaleerde Stone dat de overbelichting in de bronnen van politieke elites, materiële factoren en verwantschapsrelaties, in prosopografische studies vaak leidde tot onderbelichting van de betekenis van de samenleving waarvan de onderzochte

prosopografie vindt haar wortels in de negentiende-eeuwse Duitse klassieke geschiedenis, die e maar streefde qin zo veel mogelijk feiten over de leden van met name de politieke elites bijeen te brengen. Ook onder mediaevisten raakte deze vorm van prosopografie ingeburgerd. Zie hiervoor onder andere C. Nicolet, 'Prosopographie et histoire sociale: Rome et l'Italie à l'époque républicaine', *Annales: économies, sociétés, civilisations*, XXV (1970) 1209-1228 en (zonder auteur) *Prosopographie als Sozialgeschichte? Methoden personengeschichtlicher Erforschung des Mittelalters* (München, 1978). Informatief in dit opzicht is ook F. Lequin, 'De prosopografie', *Spiegel Historiae. Maandblad voor geschiedenis en archeologie*, XX (1985) 543-546.

9 Stone, 'Prosopography', 46. Uit de gekozen naam wordt reeds duidelijk dat dit wel een erg beperkte invulling van het begrip collectieve biografie betreft.

10 *Ibidem*, 46. Interessant is de vergelijking tussen de beschrijvingen van de prosopografische methode door Stone en Roorda. Roorda wilde gegevens over 'geboorte, huwelijk, gezin, sociale achtergrond, opleiding, onderlinge relaties en dergelijke', een duidelijke beperktere optie dan die van Stone; zie 'Prosopografie', 42.

11 Ook wat dit aangaat wijkt Roorda's beschrijving van prosopografie af van die door Stone. Roorda liet het bij het verzamelen van gegevens en het opsporen van eventuele 'internal correlations', terwijl Stone daarenboven ook wilde zoeken naar 'correlations with other forms of behavior or action'. Zie hiervoor: Stone, 'Prosopography', 46.

12 *Ibidem*, 57-65.

13 *Ibidem*, 58. De implicatie hiervan is dat prosopografie als methode grote groepen lijkt uit te sluiten als onderwerp van historisch onderzoek. Alleen de goed-gedocumenteerde groepen zouden bestudeerd kunnen worden. Toch spreekt bijvoorbeeld Van Leeuwen over 'een prosopografie van de armen', M. H. D. van Leeuwen, *Sociale zorg* (Zutphen, 1994) 20. Dat prosopografie mogelijk is voor groepen die bepaald niet tot de maatschappelijke elite behoorden, bewees F. Egmond in haar *Banditisme in de Franse Tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende 1790-1799* (S. 1., 1986).

personen deel uitmaakten en van sociaal-culturele factoren en facetten. Van de volgens Stone zo belangrijke 'minds and manners' dus¹⁴.

Roorda vond echter dat de kritiek van Stone en anderen te ver ging. Het was, zo hield hij zijn gehoor voor, te gemakkelijk om prosopografie af te schilderen als onmogelijke mogelijkheid voor de geschiedenis. Onmogelijk omdat de uitkomsten van prosopografische studies een zeker lijkend maar eenzijdig en dus vertekend beeld van het verleden gaven. Een beeld dat bovendien nauwelijks was te corrigeren, juist omdat de methode zo wetenschappelijk oogde. De bewijsvoering berust immers op het gebruik van zeer veel, vaak kwantitatieve bronnen. Stone zelf had overigens nergens in zijn artikel gesuggereerd dat de prosopografische methode onmogelijk was. Integendeel, onder het kopje 'Achievements' noemde hij de mogelijkheden ervan erg groot, vooral ten behoeve van de sociale geschiedenis en wanneer de methode wordt toegepast

to easily defined and fairly small groups over a limited period of not much more than a hundred years, when the data is drawn from a very wide variety of sources which complement and enrich each other, and when the study is directed to solving a specific problem¹⁵.

Mits goed toegepast kon prosopografie de verbindende schakel vormen tussen biografie en institutionele geschiedenis en tussen cultuurgeschiedenis enerzijds en sociaal-economische en politieke geschiedenis anderzijds, concludeerde Stone, die en passant zijn in 1965 gepubliceerde *The crisis of the aristocracy* ook als prosopografie bestempelde.

Roorda verdedigde de prosopografische methode overigens met behulp van buitenlandse voorbeelden. In 1978 viel het hem namelijk moeilijk om Nederlandse elitestudies te noemen die prosopografisch van aard waren en/of ruime aandacht besteedden aan sociaal-culturele aspecten. Desondanks meende Roorda

... dat er ook bij ons toch al wel het en ander is gedaan, al is het minder dan elders. Er zijn bepaalde hoeveelheden feitenmateriaal verzameld, er is reeds enig werk verzet. Zelfs wil men nu de vleugels wijder uitslaan, men wil...¹⁶.

Voor een 'bezint eer ge begint', want dat was wat Roorda met zijn voordracht beoogde, was het dus nog niet te laat.

Inmiddels zijn er bijna twintig jaar verstreken en heeft het Nederlandse eliteonderzoek de vleugels wijder uitgeslagen. Een terugblik lijkt dus gerechtvaardigd¹⁷. De

14 'Minds and manners' is de titel van het derde deel van L. Stone, *The crisis of the aristocracy 1558-1641* (Oxford, 1965). De hoofdstukken in dit deel dragen als titels: 'Marriage and the family', 'Education and culture', 'Religion' en 'Conclusion: the crisis of confidence',

15 Stone, 'Prosopography', 69.

16 Roorda, 'Prosopografie', 43. Bij wat men wilde, doelde Roorda op het Groningse bureaucratiseringsproject en het onderzoek naar de leden van de Staten-Generaal tijdens het ancien régime. Het laatstgenoemde onderzoek resulteerde in A. J. C. M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag, 1990).

17 Zie voor een overzicht van het historisch onderzoek naar elites in Nederland: M. G. i. Duijvendak en J. J. de Jong, *Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden* (Zutphen, 1993) en J. Aalbers en M. Prak, ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Meppel, 1987).

toepassing van de prosopografische methode en de aandacht voor sociaal-culturele aspecten in het Nederlandse eliteonderzoek staan daarin centraal. Op het resultaat van een en ander kan noodgedwongen niet anders dan zeer summier worden ingegaan. Verder zal in het bijzonder worden gekeken naar het gebruik van huis- en familiearchieven. Want volgens Stone was goed eliteonderzoek (later door hem gelijk gesteld met prosopografie) pas mogelijk geworden toen dergelijke archieven in voldoende mate beschikbaar kwamen. Roorda, voor wie archiefonderzoek van wezenlijk belang was, ging in 1978 en 1983 aan dit belangrijke aspect echter voorbij.

In het historisch onderzoek naar elites is de mate van aandacht voor sociaal-culturele factoren en facetten en in het verlengde hiervan, voor de in dit opzicht vaak zeer informatieve bronnen als huis- en familiearchieven, onder andere afhankelijk van de definitie van elites. Lange tijd werden elites gedefinieerd langs louter politieke lijnen: leden van machtige politieke lichamen als parlementen, ridderschappen of vroedschappen en bekleders van invloedrijke openbare ambten. Later werd een ruimer elitebegrip gehanteerd, waarbij naast de politieke of machtsfactor ook de sociaal-economische (rijkdom) en de sociaal-culturele (aanzien) dimensies worden betrokken in het onderzoek naar de samenstelling van elites¹⁸. Uitgangspunt hierbij is dat er meestal verschillende, elkaar qua samenstelling vaak deels overlappende elites bestaan: een politieke, een economische en een sociaal-culturele. Zeker voor het *ancien régime* geldt dat telgen uit adellijke en patricische geslachten, en niet alleen zij trouwens, vrijwel zeker de sociaal-culturele elite als de elite beschouwden. In mentaliteit en levensstijl waren aanzien en eer van nog groter gewicht dan politieke macht en rijkdom, ofschoon het bezit van het een dikwijls samenging met dat van het ander. Het zelfbeeld van de toonaangevende elites uit het verleden dwingt dus in de richting van sociaal-cultureel historisch onderzoek. Die dwang wordt nog sterker wanneer naast de vraag naar de samenstelling van elites ook die naar hun functioneren wordt gesteld. Uiteraard dienen deze twee klassieke thema's in het eliteonderzoek in onderlinge samenhang te worden behandeld. Handel en wandel, gedragspatronen, strategieën, levenshouding en levensstijl moeten daarom beschreven en geanalyseerd worden in het licht van de wezenstrekken van de bestudeerde elite. Zo'n wezenstrek is onder andere het streven naar aanzien, naar distinctie.

Bovendien zijn er in de geschiedenis van de Republiek een aantal thema's aan te wijzen die een (her)oriëntatie van het historisch (elite)onderzoek in sociaal-culturele richting eveneens rechtvaardigen. Ik noem slechts: het naast elkaar bestaan van adellijke en prominente niet-adellijke elites; de aanzienlijke verschillen tussen en binnen gewesten en Generaliteitslanden, verschillen die zich ook manifesteerden in onderling sterk afwijkende elites; de grote verscheidenheid in bestuurlijke en politieke

18 Zie voor een samenvatting van theorievorming en onderzoeksresultaten met betrekking tot sociale ongelijkheid en stratificatie en het 'Nederlandse klassen en standen debat': M. Duijvendak, P. Kooij, *Sociale geschiedenis. Theorie en thema's* (Assen-Maastricht, 1992). Een interessante en vruchtbare uitwerking van de theorieën van de sociologen Weber, Elias en Bourdieu over verschillende bronnen en vormen van macht en kapitaal, geeft C. Schmidt via het begrip 'maatschappelijk vermogen' in *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950* (Amsterdam, 1986) 9-14, 193-194.

cultuur en organisatie en de religieuze heterogeniteit van de bevolking. Daarnaast is er de traditionele thematiek van het in veler ogen spectaculaire karakter van de zeventiende eeuw, zeker ook op cultureel gebied, tegenover de vaak verguisde achttiende eeuw, gekoppeld aan de vraag naar het eigene, het bijzondere van de Nederlandse cultuur en samenleving en aan de vraag naar de betekenis van de elites hierbij¹⁹. Een aantal van deze kwesties speelt natuurlijk ook voor de periode na de val van de Republiek in 1795²⁰.

Van Amsterdam naar Zierikzee

Als begin van het historisch onderzoek in Nederland naar elites als groep wordt meestal het in 1903-1905 verschenen meesterwerk van Elias over de vroedschap van Amsterdam genoemd²¹. Ten behoeve van deze inmiddels klassieke studie over enkele honderden personen werd, evenals voor de talrijke familiegeschiedenissen uit die tijd, zeker wel gebruik gemaakt van familie- en huisarchieven. Zo verwijst Elias naar meer dan tien door hem geraadpleegde familiearchieven. Die berustten toen overigens nog vrijwel allemaal bij particulieren, waar ze klaarblijkelijk voor een onderzoeker als Elias vindbaar en raadpleegbaar waren. Elias gebruikte deze archieven echter zeer selectief, enkel voor genealogische doeleinden. Het door hem gekozen onderwerp, het schrijven van 'een genealogische, politieke en economische geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat', rechtvaardigde die beperking²². Elias' belangrijkste bronnen waren: resoluties, kohieren, doop-, trouw- en begraafboeken, ambtenlijsten, pamfletten, het notarieel archief en natuurlijk de oudere literatuur. De Vos gebruikte voor zijn bijna dertig jaar later, in 1931 gepubliceerde *De vroedschap van Zierikzee* zelfs geen enkel huis- of familiearchief, of de paar geraadpleegde familie-genealogieën zouden als zodanig moeten gelden²³. Opnieuw was hieraan de centrale probleemstelling debet. Het onderzoek moest in de eerste plaats 'harde feiten over geboorte, ambtelijke carrière en overlijden, verwantschap en huwelijk' opleveren²⁴. De Vos had zich namelijk ten doel gesteld de politieke elite in kaart te brengen, dus alle personen en families waaruit het lokale regentenpatriciaat was samengesteld.

De vroedschap van Zierikzee bevat overigens nog geen verwijzing naar het baanbrekende prosopografische werk van Namier, dat alleen al onder 'manuscripts' vijftwintig door hem bij nazaten geraadpleegde 'private collections' vermeldt. Dat kon ook haast niet, omdat Namiers *Structure of politics at the accession of George III* pas

19 Het debat over 'aristocratisering' vindt zijn wortels deels in de laatstgenoemde problematiek.

20 Het einde van de federalistische Republiek, de daaropvolgende Franse periode en de overgang naar het centralistisch koninkrijk met alle staatkundige en politieke veranderingen die daarmee gepaard gingen, vragen uiteraard ook om onderzoek naar de mate van continuïteit van de oude elites. Zie hiervoor bijvoorbeeld R. E. de Bruin, *Burgers op het kussen. Volkssoevereiniteit en bestuursamenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813* (Zutphen, 1986).

21 J. E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795* (2 dln.; Haarlem, 1903-1905).

22 *Ibidem*, xi.

23 P. D. de Vos, *De vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16de eeuw tot 1795* (Middelburg, 1931).

24 In de woorden van Roorda, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat', 134.

verscheen in 1929²⁵. Ook dit werk was echter primair politieke geschiedenis en geen sociaal-culturele analyse van de Engelse politieke elite omstreeks 1760.

Concluderend kan gesteld worden dat het klassieke onderzoek naar elites uit het verleden als groep genealogisch en politiek-historisch van aard was en daarmee keurig aansloot bij de historische interesses van de professionele en amateurhistorici van die tijd. Het gebruik van de prosopografische methode of van particuliere archieven werd daarvoor niet noodzakelijk geacht.

Hetzelfde geldt voor historici die zich niet specifiek bezighielden met elites. Wanneer hun onderzoek, zoals bij Huizinga, al sociaal-culturele aspecten van elites betrof, dan gebeurde dat meestal terloops en op impressionistische wijze, vaak met behulp van literaire bronnen. Bovendien hadden de gebruikte bronnen meestal slechts betrekking op bepaalde personen uit de elite. Het groepsbeeld van de regenten — taai en hardnekkig — is echter goeddeels door dergelijke studies bepaald.

Ook Merens' familiegeschiedenis uit 1957 is in velerlei opzicht nog traditioneel te noemen²⁶. Dit boek dat slechts één geslacht behandelt en zwaar leunt op het overgeleverde familiearchief, is voortgekomen uit de lust 'tot een bundel menselijke levensbeschrijvingen'²⁷. Het bevat echter ook enkele nieuwe elementen. Als tweede doel noemde de auteur bijvoorbeeld het schrijven van 'een brok algemene historie van de regentenheerschappij'²⁸. Daarmee plaatste Merens zich in het voetspoor van Elias, die in 1923 met dat doel voor ogen de Amsterdamse regentenheerschappij had beschreven en geanalyseerd²⁹. Verder vermeldde de inleiding dat *De geschiedenis van een Westfriese regentenfamilie. Het geslacht Merens* niet genealogisch was, maar 'historisch-biografisch', een term die al dichter in de buurt komt van de collectieve biografie van de prosopografische methode. Merens kende het werk van Namier overigens niet.

Partij en factie, waarop Roorda in 1961 promoveerde, is vaak en deels ook terecht genoemd en geroemd als keerpunt in het Nederlandse eliteonderzoek³⁰. In deze studie over de oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland—een thema dat goed paste binnen de toen nog steeds overheersende politiek-historische oriëntatie — gaf Roorda een nieuwe richting aan voor het eliteonderzoek. Die behelsde in de eerste plaats een meer sociaal-historische benadering. Bij de behandeling van vragen met betrekking tot de politieke gebeurtenissen in 1672, zocht Roorda niet langer naar antwoorden in louter politieke termen of enkel in verwantschapsbanden. Het antwoord

25 L. B. Namier, *The structure of politics at the accession of George III* (Londen, 1929). Zie voor een uitgebreide bespreking van Namier en diens voor de ontwikkeling van de prosopografie zo belangrijke werk D. J. Roorda, 'Sir Lewis Namier. Een inspirerend en irriterend historicus', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXV (1962) 325-347.

26 A. Merens, *De geschiedenis van een Westfriese regentenfamilie. Het geslacht Merens* (Den Haag, 1957).

27 *Ibidem*, vii.

28 *Ibidem*.

29 J. E. Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat* (Den Haag, 1923).

30 D. J. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen, 1961).

lag volgens hem namelijk vooral besloten in de aristocratisering van de regerende elites³¹.

Deze nieuwe benadering van een zoals gezegd betrekkelijk traditioneel onderwerp ging echter nog niet gepaard met een duidelijk nieuwe onderzoeksmethode of met het gebruik van huis- en familiearchieven. Roorda's conclusies waren in de eerste plaats gebaseerd op resoluties, pamfletten en correspondenties, dus op het type bronnenmateriaal dat traditioneel was gebruikt als wapen in de strijd tussen Oranje- en staatsgezinde historici bij het vellen van een oordeel over ruim twee eeuwen regentenheerschappij.

Wel was Roorda een van de eerste Nederlandse historici, die expliciet inging op Namiers 'structure of politics' methode. De term prosopografie komt overigens nog niet voor in *Partij en factie*. In het eerste hoofdstuk kreeg Namier lof toegezwaid en sprak Roorda over verwantschap en over de grote betekenis van Namiers werk voor zijn dissertatie. Hij had de *Structure of politics at the accession of George III* en de daarin gevolgde methodologische aanpak echter pas leren kennen toen het feitelijke onderzoek al was verricht en de eerste conclusies waren getrokken. Conclusies die desalniettemin soms verrassend veel leken op de door velen fel bekritiseerde uitspraken van Namier dertig jaar eerder over het factieuze karakter van de politiek.

In de jaren zestig ging de historische belangstelling overigens minder uit naar elites. Andere groepen en sociale lagen kregen meer aandacht vanuit een sterker sociaal of sociaal-economisch perspectief. Uit die hoek kwamen dan ook de studies die van belang waren voor het beeld van zeventiende- en achttiende-eeuwse elites. Kleins imposante werk over gedrag en mentaliteit van ondernemers in de zeventiende eeuw en Van Dillens kritiek op de nadruk op psychologische factoren als verklaring voor de, volgens De Vries ook nog eens overdreven economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw, droegen allemaal bij aan een zekere nuancering van de bestaande negatieve waardering van het rentenierskarakter van veel achttiende-eeuwse regenten³².

In dezelfde periode, om precies te zijn in 1965, zag in het buitenland het baanbrekende *The crisis of the aristocracy* van Stone het licht³³. In dit boek — 'social history' volgens de auteur — werd de politieke crisis van de Engelse aristocratie aan de vooravond van de burgeroorlog van 1642 in belangrijke mate verklaard uit veranderingen op sociaal-cultureel gebied. Eén van de drie delen waaruit het boek is opgebouwd, draagt dan ook de titel 'Minds and manners'. Hierin ging Stone in op facetten als: huwelijkspolitiek,

31 Volgens Roorda uitte zich dat in de toenemende macht van de aristocratie die voornamelijk bestond uit burgerlijke patriciërs. Deze burgers vestigden zich als renteniers meer en meer op het platteland, waarbij de grote waarde die men hechte aan de titels en de adellijke allure verbonden aan het bezit van heerlijkheden, ook een belangrijke rol speelde. Bovendien werd hun levensstijl deftiger en kostbaarder en verfranste. Verder ging de oligarchisering van het bestuur gepaard met beknopping van de rechten van de overige burgers en met een groeiend machtsmisbruik.

32 P. W. Klein, *De Trippen in de 17e eeuw. Een studie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt* (Assen, 1965); J. G. van Dillen, 'Omstandigheden en psychische factoren in de economische geschiedenis van Nederland', in: *Ibidem, Mensen en achtergronden* (Groningen, 1964) 53-79; Joh. de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden, 1968).

33 Stone, *The crisis of the aristocracy*.

opleiding, culturele belangstelling, godsdienst, status, levensstijl en zelfvertrouwen. Bij dit alles was zijn doel 'to describe the total environment of an élite, material and economie, ideological and cultural, educational and moral'³⁴. Echter niet als doel op zich, maar om zo politieke gebeurtenissen te kunnen verklaren.

Het is in de inleiding van dit boek dat Stone refereert aan de 'archive revolution' en aan de cruciale betekenis van het voorhanden komen van voldoende huis- en familiearchieven. In Engeland had een 'archive revolution' plaatsgevonden tussen de tweede wereldoorlog en 1965. Daardoor waren historici in staat om veel meer aspecten, vooral van sociaal-culturele aard, bij hun onderzoek te betrekken en om nieuwe vragen te stellen of om nieuwe antwoorden te zoeken door het integreren van politieke, sociaal-economische en sociaal-culturele geschiedenis, en dat voor de elite als groep. Stone hanteerde daarbij op kritische wijze de prosopografische methode, ook al noemde hij dat zelf toen nog niet zo. De schat aan gegevens die deze aanpak van het sinds de tweede wereldoorlog beschikbaar gekomen archiefmateriaal opleverde, resulteerde overigens ook in de entree van statistiek in het eliteonderzoek. Juist omdat het (prosopografisch) onderzoek in principe alle leden van de aristocratie omvatte, werd de vraag naar de representativiteit van de gevonden gegevens — die uiteraard onvolledig waren — nog belangrijker.

In Nederland kreeg Stone niet direct navolging. Het is interessant om na te gaan in hoeverre dit herleid kan worden op het al dan niet toegankelijk zijn van huis- en familiearchieven in Nederland in deze periode. Uit een steekproef in de rijksarchieven van Noord-Holland, Utrecht, Zeeland en Limburg bleek dat ongeveer de helft van alle nu aanwezige huis- en familiearchieven daar was gedeponereerd voor 1965, maar dat de inventarisatie vaak langer op zich heeft laten wachten³⁵. Circa vijftig procent van de archieven is nog niet of pas na 1965 geïnventariseerd. De periode 1945-1965 gaf in Nederland overigens geen echte deponiegolf te zien. Een flink aantal huis- en familiearchieven was al eerder overgedragen. Voor wie zich enige moeite wilde getroosten, zoals eerder Elias, waren er dus huis- en familiearchieven beschikbaar, zij het dat die wel minder toegankelijk waren dan vandaag de dag.

Het debat over sociale stratificatie onder Nederlandse sociaal-historici in de jaren zestig en zeventig had interessante implicaties voor het eliteonderzoek³⁶. In hoeverre kon er voor wat betreft de Republiek worden gesproken van een klassen- of van een standenmaatschappij? En wat telde zwaarder bij het bepalen van iemands sociale positie: sociaal-economische factoren als rijkdom en beroep of juist sociaal-culturele als prestige of aanzien? Uiteraard was hierbij de definitie van elites in het geding. Dit debat gaf zo een impuls om systematisch onderzoek te verrichten naar de samenstel-

34 *Ibidem*, abridged edition (Oxford, 1967) 5.

35 Voor de gegevens met betrekking tot het rijksarchief Noord-Holland ben ik dank verschuldigd aan K. W. J. M. Bossaers, auteur van de in 1996 te verschijnen prosopografische studie '... Van kimsbeen aan ten staatkunde opgewassen ...'. *Bestuur en bestuurders van het Noorderkwartier in de achttiende eeuw*. In 1993 bevonden zich in totaal 77 huis- en familiearchieven in de vier genoemde rijksarchieven. Daarvan waren 24 overgedragen voor 1945 en slechts 12 tussen 1945 en 1965. Van 10 archieven was het niet duidelijk sinds wanneer zij in het rijksarchief berustten.

36 Zie de literatuur genoemd in noot 18.

ling van de verschillende elites. Onderzoek naar levensstijl, consumptie, het bezit van statussymbolen, convivium en connubium, alsmede naar de plaats in de kerk, werd belangrijk om te kunnen bepalen wie welke plaats in de maatschappelijke rangorde innam of probeerde in te nemen, en waarop die rangorde was gebaseerd.

Daarbij werd ook gekeken naar sociale openheid en sociale mobiliteit, beide essentieel voor het aristocratiseringsvraagstuk. Want zowel bij Roorda als bij anderen leefde de wens om de oude, op hoofdzakelijk literaire bronnen gebaseerde overtuiging dat de zeventiende-eeuwse patriciaten zoveel opener waren voor nieuwkomers dan de deftiger levende achttiende-eeuwse regentenelites, op haar juistheid te toetsen. Daarvoor koos Roorda samen met Van Dijk in 1971 beroep, verwantschap en afkomst als ingang³⁷. In hun studie over het patriciaat in Zierikzee uit 1979 stond de demografie centraal³⁸. Beide onderzoeken dragen een systematisch en sterk kwantitatief karakter en passen als zodanig goed binnen de toen gebruikelijke vorm van sociale geschiedenis. Prosopografisch onderzoek draagt overigens eveneens vaak een sterk kwantitatief accent. Het door De Vos en Elias verzamelde feitenmateriaal vormde het uitgangspunt voor Roorda en Van Dijk. Er werd nauwelijks gezocht naar aanvullende gegevens of gekeken naar andere dan demografische, politieke en economische factoren, ook al werd het onderzoek uit 1979 gepresenteerd als prosopografie³⁹. De uitkomsten nuanceerden de tegenstelling tussen beide eeuwen, maar leken desalniettemin de aristocratiseringstheorie niet wezenlijk te ondermijnen, tenminste zolang aristocratisering niet werd opgevat als continu voortschrijdend proces.

Van Zierikzee naar Leiden en weer terug

Terzelfdertijd zagen in het buitenland opnieuw enkele belangrijke en op termijn invloedrijke publikaties het licht op het terrein van het onderzoek naar elites in het verleden. De Engelsman Burke en de Amerikaan Davis bogen zich in respectievelijk 1974 en 1975 over de Venetiaanse elite⁴⁰. Burke over die elite als groep in een vergelijkende studie over de zeventiende-eeuwse elites van Amsterdam en Venetië, Davis over één familie gedurende vier eeuwen. Davis' studie is niet zozeer sociaal-cultureel maar eerder historisch-sociologisch van aard. Toch noemde hij een goed familiearchief vol 'family letters, diaries, wills, tax declarations, public papers and other documents' een basisvoorwaarde voor zijn onderzoek⁴¹. Burke, een van de latere coryfeeën van de 'cultural history', beschouwde zijn boek toen terecht als een 'essay in comparative social history'⁴². Vier van de acht hoofdvragen die hij stelde met betrekking tot de twee bestudeerde elites, zouden vandaag de dag evenwel als sociaal-

37 H. van Dijk en D. J. Roorda, 'Sociale mobiliteit onder regenten van de Republiek', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXIV (1971) 306-328.

38 *Idem*, *Het patriciaat in Zierikzee tijdens de Republiek* (Middelburg, 1979).

39 Opvallend is het gegeven dat in elk van beide publikaties slechts eenmaal wordt verwezen naar het werk van Stone.

40 P. Burke, *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century élites* (Londen, 1974); J. C. Davis, *A Venetian family and its fortune 1500-1900* (Philadelphia, 1975).

41 Davis, *A Venetian family*, xiv.

42 Burke, *Venice and Amsterdam*, 9.

culturele geschiedenis worden betiteld. Ze betreffen: levensstijl, levenshouding en waarden, kunstpatronage en opleiding. En de methode? Prosopografie volgens Burke, maar in dat opzicht toch enigszins teleurstellend omdat er bijvoorbeeld in de noten bij de gedeelten over Amsterdam slechts zeven keer wordt verwezen naar in totaal drie familiearchieven. Bovendien waren enkele van die bronnen reeds eerder gepubliceerd. Ook Burke leunde dus zwaar op Elias. Hier toont zich een parallel met het werk van Roorda. Beide boeken vormen een combinatie van oud en nieuw, waarbij het nieuwe meer in de vraagstelling schuilt dan in het brongebruik. Roorda was zich overigens bewust van een zekere verwantschap. In zijn voordracht over prosopografie prees hij Burke's poging 'een brug te slaan tussen sociale en cultuurgeschiedenis'⁴³. In het werk van Stone waardeerde de spreker met name de 'verbreding van onderwerp en onderzoek' zoals bleek uit diens aandacht voor demografische aspecten, gedragspatronen en culturele belangstelling⁴⁴. In 1983 was Roorda nog verder opgeschoven richting sociaal-culturele geschiedenis. In zijn artikel 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat in Nederland' worden '... 'minds and manners', het moeilijk grijpbare terrein van de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis... ' gerekend tot de noodzakelijke ingrediënten van goed prosopografisch onderzoek'⁴⁵. De tragiek van Roorda is echter dat hij geen tijd van leven heeft gehad om zelf zulk onderzoek te verrichten. Hij zag en propageerde het, maar kwam er helaas maar ten dele aan toe.

Het laatste heeft mogelijk ook te maken met de consequenties van de verbreding van het onderzoek van — politieke — elites als groep in sociaal-culturele zin en het toegankelijk worden van steeds meer huis- en familiearchieven. Een collectieve biografie die vrijwel alle facetten van het leven, dus ook de vaak lastig te achterhalen sociaal-culturele, bij de historische analyse betreft, tendert naar integrale geschiedschrijving, naar *l'histoire totale*, zij het voor slechts één sociale laag of groep. Prosopografische eliteonderzoek werd mede hierdoor nog arbeidsintensiever en dus kostbaarder dan het al was, een probleem dat ook Roorda signaleerde⁴⁶.

Dit reële probleem van een nieuw soort dreigende onmogelijkheid is in de jaren tachtig op verschillende manieren benaderd. Denkbaar was het gedeeltelijk loslaten van de prosopografische methode, het verlaten van de groepsstudie en een terugkeer naar de familiegeschiedenissen en monografieën, het bekorten van de te bestuderen periode, het beperken van de probleemstelling en/of het kiezen voor onderzoek in teamverband. In het meer recente eliteonderzoek blijkt bewust te zijn gekozen voor enkele van deze opties.

Zo publiceerde Van Nierop in 1984 zijn fraaie, niet als prosopografie gebrachte

43 Roorda, 'Prosopografie', 51.

44 *Ibidem*.

45 Roorda, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat', 135. Roorda voegde daar overigens aan toe dat de 'minds and manners' pas laat als een voor de prosopografie belangrijk aspect naar voren waren gekomen, eigenlijk pas met Stones *Crisis of the aristocracy*.

46 Onder andere in: Roorda, 'Prosopografie', 52; nog scherper in 1983 in 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat', 136. Zeer recent nog door M. R. Prak in zijn recensie van Y. B. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen, 1993), in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CX (1995) 277.

groepsstudie over de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw⁴⁷. Hierin staan drie, uit het werk van Roorda en Van Dijk bekende aspecten centraal: het demografische, het economische en het politieke. In de inleiding geeft de auteur zelf aan dat de lezer geen volledig beeld geschetst zal krijgen. Onder andere vanwege de centrale probleemstelling van het boek — wat gebeurde er met de Hollandse adel tijdens de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijd—zijn 'enkele belangrijke... aspecten grotendeels buiten beschouwing gelaten'. Aspecten zoals 'het culturele leven van de Hollandse edelen, hun gezinsleven, hun vrijetijdsbesteding, opvoeding en onderwijs'⁴⁸. Op dit punt was volgens Van Nierop verder onderzoek zeer wel mogelijk. Waarschijnlijk is mede hierdoor het aantal geraadpleegde huis- en familiearchieven betrekkelijk gering. Bovendien zijn uit deze archieven in de regel slechts enkele stukken gebruikt.

De socioloog Schmidt gaf in zijn in 1986 verschenen *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950* een interessante nieuwe invulling aan een oude lijn in het eliteonderzoek. Hij koos heel bewust niet voor de gebruikelijke groepsstudie maar voor 'een sociologisch-historische beschrijving van een familie'⁴⁹. Geïnspireerd door de sociologische theorieën van Elias en Bourdieu en door Davis' boek over vier eeuwen Donà, zocht Schmidt naar een Nederlandse familie die gedurende eeuwen tot de elite had behoord en die 'haar eigen ontwikkelingsgang goed had gedocumenteerd'⁵⁰. Wie de inventaris van het archief van de familie Teding van Berkhout inkijkt, weet dat het laatste zeker het geval is. De rijkdom van dit archief stelde Schmidt in staat om in *Om de eer van de familie* de 'financiële, politieke en culturele facetten van het familieleven, ontwikkelingen op het gebied van levensstijl en mentaliteit' te bestuderen in relatie tot veranderingen in de samenleving⁵¹. Een van de onderzoeksvragen betrof 'de bruikbaarheid van het begrip 'aristocratisering' ter kenschetsing van de veranderende levens- en gedachtenvormen der regenten'⁵². Schmidt concludeert hierover dat het als concept bruikbaar is, maar niet ter verklaring van alles en bovendien ook zelfverklaring behoeft. *Om de eer van de familie* bevat dus veel van wat een goede prosopografische studie dient te bevatten, maar is strikt genomen niet onder die naam te vatten.

De drie studies over Hollandse stedelijke elites in de achttiende eeuw, die in 1985 samen, als resultaat van teamwork, van de drukpers kwamen, poogden politieke, economische en sociaal-culturele elites — in onderlinge samenhang en tegen de achtergrond van de stedelijke samenleving waarvan zij deel uitmaakten—te beschrijven en te analyseren⁵³. De onderzochte periode bedroeg tachtig jaar. Het onderzoek

47 H.F. K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (S. 1., 1984).

48 *Ibidem*, 26.

49 Schmidt, *Om de eer van de familie*, 11.

50 *Ibidem*, 9.

51 *Ibidem*, tekst omslag.

52 *Ibidem*, 13.

53 J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780* (Amsterdam-Dieren, 1985); L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam-

steunde op de prosopografische methode, waarbij onder andere tientallen huis- en familiearchieven waren geraadpleegd. Een aantal van deze archieven beruiste nog bij particulieren. In elk van de delen van dit drieluik telden de hoofdstukken 'Familie' en 'Levensstijl' samen tenminste honderd pagina's. Deze sterke aandacht voor sociaal-culturele aspecten ('minds and manners') is te verklaren vanuit de probleemstelling waarin de aristocratiseringstheorie een belangrijke plaats inneemt. Kooijmans, Prak en De Jong concludeerden dat die theorie in haar algemeenheid niet goed houdbaar is, zeker niet wanneer aristocratisering wordt opgevat als proces van een algemeen en bewust streven naar en overnemen van een adellijke mentaliteit en levensstijl door de laat-zeventiende-eeuwse en achttiende-eeuwse regenten.

Onderzoeksvragen van sociaal-culturele aard staan ook centraal in de omvangrijke prosopografische studie van Kuiper over de adel in Friesland tussen 1780 en 1880⁵⁴. De auteur zelf kende overigens enige aarzeling om het door hem geschetste groepsportret een collectieve biografie of prosopografie te noemen, juist vanwege de door Stone gesignaleerde neiging van (oudere) prosopografen om ideële politieke en sociale motieven stiefmoederlijk te behandelen. Stone speelt trouwens toch een belangrijke rol in deze elitestudie: aan het werk van geen andere onderzoeker wordt vaker gerefereerd⁵⁵. Dat geldt in het bijzonder voor *An Open Elite? England 1540-1880*, dat Stone samen met zijn echtgenote in 1984 publiceerde⁵⁶. Hierin concludeerden zij dat de Engelse aristocratie in de bestudeerde periode meer continuïteit en minder openheid had gekend dan traditioneel werd aangenomen.

In *Adel in Friesland* wordt veel plaats ingeruimd voor gedrag en mentaliteit om vragen met betrekking tot veranderingen bij de adel in relatie tot veranderingen in de samenleving te kunnen beantwoorden. Daarvoor werd informatie geput uit een twintigtal huis- en familiearchieven. Evenals Schmidt slaagde Kuiper er trouwens in om micro- en macrogeschiedenis op een interessante wijze te combineren. Een van de uitkomsten van het onderzoek is dat adel en hoge burgerij in Friesland steeds meer integreerden. Niet zozeer omdat de hoge burgerij zich een adellijke levensstijl en mentaliteit eigen maakte, maar veeleer omdat de Friese adel 'reeds ten dele 'burgerlijk' was'⁵⁷.

Ook Verstegen's dissertatie uit 1987 over *Jonkers en geërfden op de Veluwe tijdens ancien régime, revolutie en restauratie (1650-1830)* is mede gebaseerd op onderzoek in een flink aantal huis- en familiearchieven⁵⁸. De probleemstelling is echter in de eerste plaats beperkt tot vooral politieke en sociaal-economische aspecten, waarbij de bezitsverhoudingen een centrale plaats innemen. De 'minds and manners' van de

Dieren, 1985); M. R. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (Amsterdam-Dieren, 1985).

54 Kuiper, *Adel in Friesland*.

55 Behalve aan Stone, aan wiens werk negen maal wordt gerefereerd, wordt ook geregeld verwezen naar Burke en de socioloog Elias.

56 L. Stone, J. C. Fawtier Stone, *An Open Elite? England 1540-1880* (Oxford, 1984).

57 Kuiper, *Adel in Friesland*, 409-411.

58 S. W. Verstegen, *Gegoede ingezetenen. Jonkers en geërfden op de Veluwe tijdens ancien régime, revolutie en restauratie (1650-1830)* (Amsterdam, 1989).

Veluwse adellijke en niet-adellijke elites komen dan ook slechts terloops ter sprake. Dit is jammer omdat de vraag of en in hoeverre adel en niet-adellijke elites integreerden, zo moeilijker te beantwoorden wordt. Wel is er veel aandacht voor politieke en economische ontwikkelingen op regionaal en landelijk niveau en voor de invloed daarvan op de positie van jonkers en geërfden. Deze niet-prosopografische, maar wel collectieve elitestudie laat de onhoudbaarheid zien van een klassieke voorstelling van de Republiek als burgerlijke samenleving waarin de burgerlijke elites de adel, die getal, macht en rijkdom voortdurend zag slinken, volledig overvleugelden en later zelf adellijke aspiraties vertoonden. Evenals in Holland voor een eerdere periode en in Friesland voor dezelfde periode kan wel worden gesproken over een achteruitgang van de adel in demografische zin — de groepsgrootte nam af— maar niet van een afname in macht. Bovendien wijzen de hier bedoelde studies eerder in de richting van een toename van de rijkdom van de adel dan op verarming.

Feenstra's publikaties over de adel in Groningen en Drenthe tijdens de Republiek uit respectievelijk 1981 en 1985 suggereerden overigens wel een achteruitgang van de adel in bovengenoemde algemene zin⁵⁹. Zijn onderzoek, waarbij enkele tientallen huis- en familiearchieven werden geraadpleegd, richtte zich echter hoofdzakelijk op de rijkdom en het economisch gedrag van deze groep, waarbij slechts een bijrol was weggelegd voor sociale en andere aspecten.

De meest recente loot aan de stam van prosopografisch eliteonderzoek vormt Noordams studie uit 1994 over het patriciaat van Leiden tussen 1574 en 1700⁶⁰. Het idee dat er een stam of in elk geval een tak van enige dikte en lengte is gegroeid, spreekt ook uit de inleiding van *Geringde buffels en heren van stand*. Hierin wordt gesproken over een opbouw en onderwerpen die 'bijna klassiek' zijn geworden 'in de werken die aan elitegroepen in Nederland in de Vroegmoderne tijd (1500-1800) zijn gewijd'⁶¹. De twee belangrijkste vragen in het boek hebben betrekking op de problemen van continuïteit en aristocratisering, beide inderdaad bekende thema's. Deze collectieve biografie, resultaat van omvangrijk en arbeidsintensief onderzoek, ook in familiearchieven, biedt een groepsportret van niet minder dan 318 mannen. Noordam schenkt veel aandacht aan politieke carrières, verwantschapsrelaties en demografische factoren. Voor de ideologische factor in bijvoorbeeld de politiek en voor de levensbeschouwing en de levensstijl, de inmiddels overbekende 'minds and manners', wordt daarentegen aanmerkelijk minder plaats ingeruimd. Aan een ander punt van kritiek van Stone uit 1971 komt *Geringde buffels en heren van stand* echter ruimschoots tegemoet. In deze prosopografische studie is een geslaagde poging gedaan om het reilen en zeilen van het patriciaat af te zetten tegen de in het geval van Leiden zeer dynamische stedelijke ontwikkelingen. Op basis van systematische doorlichting van zijn onderzoeksgroep concludeert Noordam ten aanzien van Roorda's aristocratiseringstheorie enerzijds dat deze niet opgaat wanneer aristocratisering wordt opgevat als

59 H. Feenstra, *De bloeitijd en het verval van de Ommelander adel (1600-1800)* (Groningen, 1981); *Idem*, *Drentse edelen tijdens de Republiek. Een onderzoek naar hun economische positie* (S. 1., 1985).

60 D. J. Noordam, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum, 1994).

61 *Ibidem*, 7.

toename van 'het bezit van heerlijkheden, buitenhuizen of zelfs maar vanspeeltuintjes, paarden en koetsen'⁶². Maar anderzijds zou Roorda waarschijnlijk met veel interesse hebben kennisgenomen van de zinsnede in de conclusie dat de manier van leven van veertig graden en zelfs hun uiterlijk ingrijpend veranderden. 'Tegenover de sobere, kapitalistische amateur stond een zwierige specialist die het geld maar had uit te geven'⁶³.

Daarmee lijkt de cirkel rond. Het eliteonderzoek in Nederland heeft sinds 1978 inderdaad een behoorlijke vlucht genomen, overigens niet alleen op de vleugels van de prosopografie. De achterstand op het buitenland lijkt daardoor in elk geval kleiner te zijn geworden. Zeker zijn in elk geval de groeiende belangstelling voor sociaal-culturele aspecten en het frequenter en intensiever gebruik van huis- en familiearchieven. Een ander belangrijk winstpunt vormt daarbij de toegenomen aandacht voor de representativiteit en betrouwbaarheid van de beschikbare bronnen.

Voorts kan worden vastgesteld dat door prosopografisch onderzoek het beeld van de Hollandse regenten, zeker voor wat de achttiende eeuw betreft, beduidend scherper is geworden. Roorda's stedenkaart bevat voor dit gedeelte van de Republiek niet zo heel veel witte plekken meer. Het met veel geduld ontwikkelde groepsportret is rijk geschakeerd. De verschillen in macht, rijkdom, aanzien en andere culturele aspecten blijken russen en binnen de diverse elites zeer aanzienlijk te zijn geweest, hetgeen nogmaals het grote belang onderstreept van voldoende aandacht voor de lokale en/of regionale context. Een van de belangrijkste cumulatieve effecten van het genoemde prosopografische onderzoek is de nuancering van de aristocratiseringsthese en een precisering van wat onder aristocratisering verstaan moet worden.

De burgerlijke elites in andere gewesten en in de Generaliteitslanden, alsmede die tijdens de zeventiende eeuw hebben echter in veel mindere mate geprofiteerd van de vlucht die het prosopografisch onderzoek heeft genomen⁶⁴. Gelet op de discussies over onder andere nationale identiteit en Hollandocentrisme, is het te hopen dat hieraan spoedig iets zal veranderen. Misschien is nog wel de meeste vooruitgang geboekt in het adelsonderzoek, dat overigens niet altijd prosopografisch van karakter was⁶⁵. Die vooruitgang ligt vooral besloten in het sneuvelen van de oude voorstelling dat de adel in Nederland een overal en altijd op haar retour zijnde groep vormde.

Prosopografie blijkt een vlag die vele ladingen dekt. Stone beschreef in 1971 een ideaaltypische vorm van collectieve biografie, waarop vele varianten zijn ontwikkeld, vaak vanuit verschillen in vraagstelling en/of verschillen in het beschikbare bronnenmateriaal. Het is echter een van Roorda's verdiensten geweest dat deze methode meer bekendheid heeft gekregen onder Nederlandse historici.

⁶² *Ibidem*, 105.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ M. Peterzon bereidt echter een dissertatie voor over het Groningse patriciaat russen 1600 en 1800 in: N. Bos, *Notabele ingezetenen. Historische studies over Nederlandse elites in de negentiende eeuw* (Brunssum, 1995) zijn de Maastrichtse elites tussen 1795 en 1890 onderwerp van prosopografisch onderzoek, waarbij een sterk accent ligt op beroep en financiën.

⁶⁵ Zie hiervoor ook Aalbers, Prak, ed., *De bloem der natie*; in het bijzonder Aalbers' artikel 'Geboorte en geld. Adel in Gelderland, Utrecht en Holland tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw'.

Het monnikenwerk waar Roorda over sprak, is dus mogelijk gebleken en heeft bovendien nut gehad. Zeker wanneer onderzoekers Stone's adviezen opvolgden en kozen voor een duidelijk afgebakende, niet te grote en goed gedocumenteerde groep en een periode van niet veel meer dan een eeuw en bovendien de prosopografische methode gebruikten om een specifieke vraag te beantwoorden. Oude fouten zijn daarbij deels vermeden, maar er zijn vast ook nieuwe gemaakt. Zo is de aandacht voor bijvoorbeeld de invloed van de omgeving, voor de relatie met andere groepen of lagen en voor het niet representatieve karakter van de overgebleven huis- en familiearchieven nog niet altijd voldoende⁶⁶. De kracht van de prosopografie is echter tegelijkertijd haar zwakte. Door het arbeidsintensieve karakter van de methode dreigt een nieuwe onmogelijkheid. In de huidige afstudeer-, promotie- en publikatieregimes past namelijk geen monnikenwerk meer.

⁶⁶ Zie voor het laatstgenoemde punt: Stone, 'Prosopography' en Burke, *Venice and Amsterdam*. Vrijwel zeker betekenen de bewaarde familiearchieven een oververtegenwoordiging van relatief succesrijke families en van sociale stijgers.

Recensies

ALGEMEEN

Le réseau urbain en Belgique dans une perspective historique (1350-1850). Une approche statistique et dynamique. Actes, 15e colloque international Spa, 4-6 sept. 1990. Het stedelijk netwerk in België in historisch perspectief (1350-1850). Een statistische en dynamische benadering (Historische uitgaven, reeks in 8° LXXXVI; Brussel: Gemeentekrediet, 1992, 527 blz., ISBN 2 87193 159 3).

De Belgische bank het Gemeentekrediet (Credit communale) sponsort al dertig jaar het historisch onderzoek in België door middel van het financieren van colloquia, een tijdschrift en publikaties op het terrein van de stads- en regionale geschiedenis. De bundel, die de neerslag vormt van een in 1990 gehouden colloquium, behandelt achtereenvolgens de stedelijke netwerken van 1 Brabant en Antwerpen, 2 Vlaanderen en de mondingen van Rijn, Maas en Schelde, 3 Henegouwen en het Doornikse, en 4 het Land van Luik, Luxemburg en het Naamse. Achter deze indeling lijkt een heimelijke groot-Belgische gedachte schuil te gaan. Zo is Henegouwen onder andere vertegenwoordigd door een artikel van Odette Hardy-Hemery over Frans Henegouwen en de merkwaardige aanduiding 'mondungen van Rijn, Maas en Schelde' blijkt betrekking te hebben op de Noordelijke Nederlanden, waar Paul Klep over schrijft.

Alle vier delen zijn gesplitst in een algemeen gedeelte waarin het stedelijk netwerk zelf besproken wordt en een gedeelte, getiteld 'practijkgevallen', waarin een beperkt aantal afzonderlijke plaatsen binnen een netwerk nader onderzocht wordt. De bundel wordt ingeleid door Paul Hohenberg en uitgeluid door Pim Kooij. In totaal omvat de bundel 21 bijdragen, verdeeld over 524 bladzijden, waaruit de lezer kan afleiden dat het ondoenlijk is deze allemaal afzonderlijk te bespreken. Ik zal me daarom beperken tot het signaleren van een aantal thematieken en problemen die nagenoeg alle artikelen aankleven. Ik kom daarbij tot de volgende inventarisatie: a Wat wordt in deze bundel onder stedelijke netwerken verstaan? b Wat is de aard van de belangrijkste stedelijke netwerken in België, hoe ontstonden ze en hoe handhaafden ze zich gedurende de lange periode die in deze bundel aan de orde gesteld wordt? c Is er sprake van dichotomie of van complementaire onderzoeksresultaten als men de algemene bijdragen vergelijkt met de 'practijkgevallen'. d Zijn er duidelijke verschillen in ontstaan en ontwikkeling tussen de 'Vlaamse' (1 en 2) en de 'Waalse' (3 en 4) netwerken? e. Bezit België een achterstand in het netwerkonderzoek van het stadsverleden als we dit onderzoek bijvoorbeeld vergelijken met Nederland?

Onder stedelijke netwerken worden in deze bundel drie systeemtheoretische analyses begrepen die min of meer van elkaar verschillen. Ik doel hier allereerst op de theorie van de *centrale plaatsen*, waarvoor de Duitse geograaf Christaller al in de jaren dertig de grondslagen gelegd heeft. In deze theorie gaat het om onderzoek van steden en dorpen met als belangrijkste vraag welke verzorgende functie zij hebben als centrale plaats voor het achterland. Bij verzorgende functie kan men denken aan economische, politiek-juridische en culturele taken. In economisch opzicht gaat het om markt-, haven-, productie-, innovatie- en stapelplaatsen of combinaties hiervan. Administratief-juridisch gezien zijn het centra van bestuuren rechtspraak. In cultureel opzicht zijn het knooppunten van vermaak, kunsten en wetenschappen. Een belangrijk kenmerk van dit systeemmodel van centrale plaatsen is de piramidale opbouw, met aan de top de grootste centrale plaats met veel functies en aan de basis een groot aantal dorpen of gehuchten met een gering aantal functies voor het omringende platteland. Tevens wordt het centrale plaatsenmodel